

Реалізація програмно-цільового підходу до виховання громадянської ініціативності старшокласників у позакласній діяльності

Тетяна НЕМЦЕВА,

директор Дніпропетровського комунального закладу освіти «Середня загальноосвітня школа №65» Дніпропетровської міської ради, аспірант Інституту проблем виховання НАПН України

У контексті становлення України як демократичної держави актуалізується проблема розбудови громадянського суспільства в напрямі розвитку самостійних і незалежних громадських інститутів, що забезпечують умови для реалізації прав, інтересів і потреб людини, її самореалізації як активної та ініціативної особистості.

Необхідність виховання громадянської ініціативності учнівської молоді задекларована у законодавчих документах: Конституції України, законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», Концепції виховання дітей та молоді в національній системі освіти, Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності тощо. У них наголошується на проблемі формування готовності старшокласників до життєдіяльності у суспільстві на засадах демократичних цінностей, громадянської активності й ініціативності, що мають вирішувати загальноосвітні навчальні заклади.

Виховання громадянської ініціативності набуває особливої значущості саме в період раннього юнацтва, коли проявляється психологічна готовність особистості до самовизначення, потреба у досягненні певного соціального статусу, взаємодії з іншими людьми. У старшому шкільному віці відбувається засвоєння ціннісних уявлень на основі особистісної значущості та активно розвивається здатність до прийняття моральної відповідальності з урахуванням суспільних цінностей.

Філософсько-культурологічні та психолого-педагогічні аспекти виховання ініціативності особистості як компонента громадянськості висвітлено у працях В.Андрущенка, Л.Архипенка, Р. Арцишевського, І.Беха, М.Боришевського, П.Вербицької, В.Горбатенка, Н.Дерев'янка, П.Ігнатенка, П.Кендзьора, О.Коберника, В.Кременя, Л.Крицької, В.Кузя, О.Пометун, Г.Пустовіта, С.Рябова, А.Сиротенка, О.Сухомлинської, І.Тараненко, Т.Ткачової, К.Чорної, М.Шимановського та ін. Ці вчені розробляють інноваційні технології, форми і методи громадянського виховання дітей та молоді, обґрунтовують наукові підходи до виховання суспільно активної

особистості, формування її громадянських якостей та компетентностей.

У сучасній науковій літературі поняття «ініціативність» тлумачиться як:

– почин, спонукання до початку справи, спроможність формулювати нові ідеї, пропозиції та здатність самостійно діяти [9];

– риса особистості, що характеризується спроможністю та схильністю до активних і самостійних дій; вольова якість, яка виявляється у здатності до активних дій, що викликані власними установками, уявленнями, переконаннями людини [3];

– готовність і спроможність особистості до самостійних вольових проявів, що виражаються в постановці мети, організації діяльності, спрямованої на досягнення цієї мети [8];

– самостійність у постановці мети діяльності, знаходженні шляхів і засобів її реалізації [10];

– уміння людини діяти без нагадування і підштовхування, за власною ініціативою, здатність до відповідальності за свої дії і вчинки [12];

– одна із найважливіших форм соціальної активності, для якої характерні прояви особистісного інтересу і творчого ставлення до дійсності, а також зустрічна активність щодо іншої людини [1];

– готовність і спроможність людини за власним бажанням виконувати дії та вчинки, а також брати на себе відповідальність за них [7; 11].

Зазначені вище характеристики повною мірою відповідають сутності поняття «громадянська ініціативність», яке передбачає діяльнісний стан людини як члена громадянського суспільства з її активним ставленням до змісту і характеру суспільної діяльності громадянського спрямування, прагнення мобілізувати свої морально-вольові зусилля для взаємодії в усіх сферах життя громадянського суспільства.

Особистість, яка виявляє громадянську ініціативність, спонукається внутрішніми метою і громадянськими цінностями, діє на засадах добровільності, самостійності та свободи вибору. Тому громадянська ініціатива виходить за межі громадянських обов'язків і спрямована на вияв активності та самостійності особистості як члена громадянського суспільства.

Людина, якій властива громадянська ініціативність, здатна на сміливі рішення та вольові дії, пошук форм реалізації своєї ініціативи, готова й спроможна використати свої енергії та ентузіазм на користь іншим людям та для власного благополуччя у будь-якій сфері суспільного життя – освіті, науці, бізнесі, політиці тощо. Громадянська ініціативність як якість особистості передбачає не лише вияв ініціативи, а й практичну її реалізацію, що передусім вимагає сміливості та відповідальності за свої рішення, віри в успіх, уміння оцінити ситуацію і зрозуміти, у який спосіб можна більш доцільно реалізувати ініціативу.

Отже, громадянська ініціативність – це якість особистості, для якої характерна спрямованість на активну та самостійну діяльність у різних сферах життя громадянського суспільства, що передбачає самостійну постановку цілей та організацію дій, спрямованих на їх досягнення, а також відповідальність за результати такої діяльності. Як стала особистісна якість, що характеризується вільною надситуативною активністю, громадянська ініціативність спрямована на досягнення конкретних цілей і передбачає вияв рішучості та волі у реалізації запланованого.

Виховання громадянської ініціативності старшокласників набуває більш практичної спрямованості у позаурочній діяльності. Саме тоді відбувається інтенсифікація міжособистісних взаємин вихованців, створюються найсприятливіші умови для формування та розвитку різноманітних ставлень старших школярів до навколишнього світу і самих себе, повніше реалізуються можливості самовизначення та самоствердження особистості як суб'єкта громадянського суспільства.

Для організації виховання громадянської ініціативності учнівської молоді ми скористались *програмно-цільовим підходом*, відповідно до якого, як стверджує І.Д. Бех, освіта має випереджальний характер й зумовлюється не наявною ситуацією, а цілями освітнього процесу та розробленою програмою дій [2, с. 228].

Програмно-цільовий підхід розглядається сучасними науковцями (І.А. Колеснікова [4], Т.В. Кузнецова [5], В.І. Слободчиков [6], І.К. Шалаєв [14] та ін.) в контексті теорії проектування і розуміється як спосіб розроблення та реалізації планових управлінських рішень, що базуються на комплексному аналізі проблем і окресленні сукупності заходів і дій (у формі програми чи проекту), спрямованих на досягнення мети. У працях цих учених визначено, що зміст педагогічного проектування поряд

із технологічною складовою охоплює акт творчої взаємодії учасників освітнього процесу: організацію творчих співтовариств та налагодження взаємин у них, рефлексію особистої діяльності суб'єктів освітньої взаємодії, міжособових відносин, педагогічної взаємодії в цілому.

На думку І.К. Шалаєва, програмно-цільовий підхід передбачає врахування необхідних для досягнення мети ресурсів та визначення ступеня ефективності їх використання у конкретних ситуаціях. Під час розроблення цільової програми визначаються індикатори-критерії, за якими здійснюється моніторинг ефективності реалізації цієї програми. Дослідник зазначає, що завдяки дієвій системі моніторингу та оцінювання ефективності виховної взаємодії проектно-цільовий підхід стає більш гнучким, регульованим, а отже, чітко орієнтованим на досягнення визначеної мети [14].

Програмно-цільовий підхід у виховній діяльності – це метод розроблення специфічних планів спільної взаємодії учасників виховного процесу на основі визначення освітніх проблем та формулювання відповідних цілей. Компонентами програмно-цільового підходу до організації виховного процесу є науково обґрунтоване прогнозування результатів запровадження цільової виховної програми; постійний моніторинг ефективності упровадження програми; врахування реальних ресурсів і можливостей навчального закладу та учасників виховної взаємодії; організація освітнього простору, спрямованого на досягнення виховної мети, у нашому дослідженні – підвищення рівня вихованості громадянської ініціативності старшокласників.

Ми обстоюємо думку, що цільова програма – наступний крок теоретичного представлення змісту виховання після концептуального осмислення проблеми. Це науково обґрунтована система педагогічних дій, яка забезпечує поетапне досягнення прогнозованого результату: від визначення проблеми до оцінки досягнутих результатів. Отже, цільова виховна програма – це сукупність взаємопов'язаних підходів, спрямованих на досягнення бажаного результату протягом чітко визначеного періоду. Іншими словами, цільова програма висвітлює мету, зміст, план і методи виховання, а також форми роботи, розподілені у певному проміжку часу.

Розроблення цільової виховної програми базується на уявленні про виховну взаємодію як сукупність складних процесів, для управління якими необхідні такі умови: цільова орієнтація, дотримання принципу цілісності, реалізація принципу продуктивного планування, цільовий розподіл наявних ресурсів, забезпечення зворотного зв'язку і коригування змісту та інтенсивності педагогічних зусиль. Ми розглядаємо цільову програму як своєрідний стратегічний маршрут виховної діяльності, що надає можливість організувати ефективну модель виховання громадянської ініціативності старшокласників з урахуванням конкретних умов їхньої життєдіяльності.

Розроблена нами цільова виховна програма «Одинадцять сходенок до успіху» базується на модульному підході, відповідно до якого весь зміст виховної взаємодії, спрямованої на формування громадянської ініціативності старшокласників, представлений функціональними модулями як компонентами цілісної системи, що забезпечують виховну діяльність у напрямі дослідження.

Кожний із модулів шляхом реалізації колективних та індивідуальних проектів сприяє реалізації запланованої локальної мети. Для досягнення кінцевого прогнозованого результату – підвищення рівня вихованості громадянської ініціативності старшокласників – інтегруються специфічні ресурси кожного із модулів (методичне забезпечення, діагностичний інструментарій, освітні продукти як результати спільної виховної взаємодії).

Програма враховує фактори потенціалу спільної позакласної виховної взаємодії: тісний взаємозв'язок з потребами та інтересами старшокласників, становлення їхніх соціально-ціннісних орієнтацій, педагогічна підтримка будь-яких проявів суспільно корисних ініціатив та самостійної дозвілленої діяльності учнів.

На основі цільової виховної програми «Одинадцять сходенок до успіху», що є результатом науково обґрунтованого визначення стратегії та тактики виховної взаємодії, окреслюються специфіка змісту спільної діяльності щодо сприяння становленню старшокласників як ініціативних суб'єктів життєдіяльності, особливості організації та управління, мета, завдання, засоби та шляхи їх реалізації. Програма є комплексною, оскільки визначає різнопланову діяльність у різних сферах життя громадянського суспільства, в якій учні мають змогу виявити власну активність та ініціативність.

Цілісність програми полягає в об'єднанні у єдину систему всіх дій: від визначення мети – до досягнення й оцінки результатів спільної взаємодії. *Нормативність* її змісту забезпечується врахуванням положень законодавства освітньої галузі та сучасних наукових концепцій, що стосуються досліджуваної проблеми. *Прогностичність* програми визначається перспективністю цілей, запланованих дій та прогнозованих результатів. *Гнучкість* змісту кожного з її модулів забезпечується відповідністю інтересам самовизначення старшокласників у певних видах діяльності, свободою вибору та створення індивідуальної траєкторії участі в спільних справах як компонентів виховного простору, сприятливого для прояву ініціативності учнів. *Реальність* програми гарантується вибором доцільних і потужних форм спільної діяльності на основі врахування потенційних можливостей учасників виховної взаємодії та реальних умов життєдіяльності. *Демократичність* цільової виховної програми характеризується процедурою проектування кожного конкретного модуля за рахунок залучення до цього процесу широкого кола учасників виховної взаємодії.

Ефективність програми «Одинадцять сходенок до успіху» визначатиметься якістю організації спільної виховної взаємодії в освітньому просторі та рівнем вихованості досліджуваного феномену – громадянської ініціативності учнів старших класів. Її *інноваційність* полягає у висвітленні комунікативно-поведінкових складових діяльності учнів у рамках кожного модуля, а також мотиваційно-ціннісних орієнтирів, що спрямовують старшокласників на самовдосконалення як ініціативних, самостійних та відповідальних суб'єктів суспільного життя. Структура програми охоплює аналітичну записку, обґрунтування актуальності, концептуальні засади, мету і завдання, кадрове забезпечення, управління, зміст діяльності, механізми реалізації, матеріально-технічне забезпечення, очікувані результати. Вона відображає всю систему діяльності педагогічного, учнівського та батьківського колективів для досягнення поставленої мети та містить перелік напрямів спільної взаємодії, опис цілей програми (вимоги до рівня вихованості громадянської ініціативності старшокласників), плани реалізації кожного із локальних колективних та індивідуальних проектів, що розкривають зміст, організаційні форми та методи виховної діяльності.

Цілі комплексної програми «Одинадцять сходенок до успіху» – опис сукупності когнітивних, моральних та особистісних якостей, поведінкових навичок, а також досвіду діяльності, що характеризують старшокласника як ініціативного суб'єкта суспільного життя. У контексті нашого дослідження метою спільної взаємодії є створення сприятливого виховного простору для розвитку громадянської ініціативності учнів, який ґрунтуватиметься на цілеспрямованому та доцільному використанні всіх можливих ресурсів школи, сім'ї, соціуму для виховання ініціативної, самостійної та соціально відповідальної особистості, спроможної проявити свій унікальний творчий потенціал і реалізувати його повною мірою у всіх сферах життя громадянського суспільства.

Мета комплексної цільової програми конкретизується системою взаємопов'язаних завдань:

- налагодження демократичних, паритетних та толерантних взаємин між учнями, учителями та батьками;

- організація різноманітної природовідповідної діяльності учнів, спільної взаємодії всіх учасників виховного процесу в різних сферах суспільного життя;

- сприяння самореалізації кожного старшокласника як активної та ініціативної особистості, яка орієнтована на успіх, готова знайти своє місце у різних сферах суспільного життя, здатна приймати усвідомлені рішення в ситуації вибору, вміє ставити мету, досягати її та відповідати за результати власних дій та вчинків;

- культивувати вміння учнів ефективно керувати самовихованням, здійснювати самоаналіз, самоконтроль, самооцінювання;

– сприяти розвитку вміння ефективно вирішувати проблеми та конструктивно розв'язувати конфліктні ситуації.

У пояснювальній записці висвітлюються організаційно-педагогічні умови та педагогічні технології, що сприятимуть ефективній реалізації цільової виховної програми «Одинадцять сходинок до успіху», опис системи педагогічної діагностики для моніторингу початкового, проміжного та кінцевого рівнів вихованості громадянської ініціативності старшокласників, а також опис очікуваних результатів.

У змісті програми передбачається створення умов для розвитку громадянської ініціативності учнів старших класів шляхом організації різних видів діяльності у позаурочний час. Як уже зазначалося, зміст програми «Одинадцять сходинок до успіху» представлений окремими напрямками (модулями), які є відносно самостійними її складовими. Під час проектування кожного із «модулів-сходинок» ми намагалися визначити його цільове та змістове призначення у загальній структурі виховної взаємодії, спрямованої на досягнення запланованого кінцевого результату.

У ході реалізації кожної зі сходинок цільової виховної програми старшокласники мають змогу навчитися проявляти власну громадянську ініціативність у різних сферах життєдіяльності відповідно до вікових особливостей та досягти успіху.

Перша сходинка програми «Я – успішний активний учень» спрямована на сприяння інтелектуальному самовдосконаленню та реалізується під гаслом «Учитель лише відкриває для тебе двері – увійти ти повинен сам!». У рамках цієї «сходинки» стимулюється активна участь учнів в інтелектуальних конкурсах, вікторинах, предметних олімпіадах та турнірах, створення ними колективних та індивідуальних творчих проєктів, самоосвіта.

Змістовими імперативами першої «сходинки» є:

– Я навчаюсь із задоволенням та вмю здобувати знання сам.

– У мене є мета, і я знаю, як її досягти.

– Я вмю керувати самоосвітою для успішного майбутнього.

– Я вмю висловлювати письмово свою думку (писати реферати, розробляти проєкти).

– Я – активний учасник олімпіад та творчих конкурсів.

– Я володію сучасними засобами передачі інформації.

– Я готовий вносити пропозиції щодо поліпшення навчально-виховного процесу в моїй школі та брати посильну участь в реалізації цих пропозицій.

Друга «сходинка» цільової виховної програми має назву «Я і моя сім'я» та базується на сімейних цінностях з огляду на те, що значну роль у формуванні характеру та розвитку особистості дитини відіграє саме родина. Головна мета «сходинки» – сприяння усвідомленню старшокласниками власної ролі у сьогоднішньому та майбутньому житті своєї родини, стимулюванні активності та ініціативності

учнів як продовжувачів свого роду. Це досягається шляхом організації спільної взаємодії учнівсько-батьківсько-вчительського колективу, здійснення зв'язку між поколіннями шляхом тематичних зборів, класних годин, занять-зустрічей.

Учень усвідомлює та приймає такі моральні імперативи-твердження:

– Я вчуся будувати взаємовідносини у родині на основі взаєморозуміння та взаємоповаги.

– Я знаю права та обов'язки дитини в сім'ї, поважаю сімейні традиції.

– Я – турботливий син (донька).

– Я поважаю людей похилого віку.

– Я допомагаю молодшим.

– Я – майбутній сім'янин.

У рамках третьої сходинки «Я – здорова людина» учні старших класів усвідомлюють дві найважливіші цінності особистого життя – чиста совість та здоров'я. Вони активно ставляться до цілей, змісту та характеру спільної діяльності у різних сферах життя і прагнуть мобілізувати свої морально-вольові зусилля на досягнення поставленої мети.

Після колективного обговорення учні ініціюють різні види суспільно корисної діяльності відповідно до таких імперативів-тверджень:

– Я пропагую моральну та духовну чистоту взаємовідносин.

– Я – за здоровий спосіб життя.

– Я дотримуюсь культури харчування.

– Я – учасник екологічних акцій.

– Я займаюсь спортом.

– Я підтримую моральний дух колективу.

Спонукаючи старшокласників до створення сприятливого мікроклімату в класному колективі та навчити вибудовувати міжособистісні стосунки на засадах гуманістичних цінностей – це мета четвертої «сходинки» цільової виховної програми «Я – друг».

Під час різноманітних тренінгів з розвитку гуманних міжособистісних взаємин учні розмірковують над шляхами прояву власної активності та ініціативності відповідно до таких імперативів-тверджень:

– Я можу допомогти другу в складній ситуації.

– Я ніколи не зраджу друга.

– Я вмю мирно та конструктивно вирішувати конфлікти.

– Я можу ініціювати добру справу для інших.

П'ята «сходинка» цільової програми «Я – волонтер» стосується соціальної сфери життя громадянського суспільства та спрямована на стимулювання проявів ініціативності учнів у безкорисливій допомозі іншим людям. Вони самостійно планують та реалізують різні акції: «Турбота», «Діти – дітям», «Ветеран» та ін.

У ході реалізації цієї «сходинки» учні усвідомлюють і приймають як особистісну позицію такі імперативи-твердження:

– Я готовий і спроможний допомагати людям за власним бажанням.

– Я відкритий до проблем інших людей і готовий навчити інших того, що знаю і вмію сам.

– Я – ініціативний і самостійний та хочу бути корисним у суспільстві.

Дуже важливою для становлення старшокласників як активних та ініціативних суб'єктів громадянського суспільства є сходинок «Я – мешканець свого міста», мета якої – стимулювання учнівської активності й ініціативності у вивченні історії та піклування про природу рідного краю, бажання власною працею змінити на краще життя рідного міста. У рамках цієї «сходинок» учні здійснюють благоустрій свого району та шкільного подвір'я, беруть участь у різних заходах місцевої громади, а найголовніше – ініціюють нові спільні справи та реалізують їх у взаємодії з місцевою владою і громадою.

Сприяти проявам ініціативності, самостійності та відповідальності – завдання сьомої «сходинок» до особистісного успіху «Я – лідер». Учні беруть участь у тренінгах з розвитку лідерських якостей, соціальних проектах, ділових іграх, проходять тести та співбесіди.

Старшокласники організують колективну та індивідуальну діяльність відповідно до імперативів-тверджень:

– Я розвиваю свої лідерські здібності та намагаюсь проявити їх у реальному житті.

– Я – активний учасник суспільно значущих проєктів.

– Я прагну виступати публічно й оволодіваю навичками ораторського мистецтва.

– Я вмію вести паритетний діалог, дебати та дискусії на суспільно-політичні теми.

– Я розвиваю себе як активного, самостійного та відповідального суб'єкта громадянського суспільства.

У ході реалізації сходинок «Я – толерантна особистість» старшокласники навчаються терпимо та з розумінням ставитися до думок, особистісних позицій, культурних особливостей та способу життя інших людей. Головна мета тренінгів та інших форм інтерактивних занять з розвитку толерантності – навчитись слухати та чути думку іншого, вміти володіти своїми емоціями.

Сходинок «Я – громадянин демократичного суспільства» є дуже важливою складовою досягнення успіху. Учні поглиблюють свої знання прав, свобод та обов'язків, що стосуються різних сфер життя громадянського суспільства, усвідомлюють необхідність бути носіями громадянських цінностей (культ права, демократичний устрій суспільства, соціальна справедливість, рівність можливостей). На цьому етапі вони відвідують засідання місцевої районної ради та наради депутатських робочих груп, висловлюють свою думку на батьківських зборах та громадських слуханнях, ведуть обговорення актуальних проблем країни та рідного міста під час дискусій, диспутів і дебатів, випускають шкільну газету, відповідно до вікових особливостей долучаються до вирішення важливих проблем життя школи та місцевої громади.

У рамках сходинок «Я – культурна особистість» здійснюється сприяння самоствердженню (самовизначенню, самореалізації та самовдосконаленню) старшокласників у духовній сфері життя громадянського суспільства. Культивується думка, що для успіху в житті культура спілкування з людьми, різними за своїми культурними особливостями, набагато важливіша за наявність таланту. Учні ознайомлюються з культурою людей різного етнічного походження та вірувань, намагаються зрозуміти її, а також краще усвідомити власні культурні особливості шляхом відвідування музеїв, виставок, мистецьких заходів.

Мета програми досягається також сходинок, яка має назву «Я – активний та ініціативний громадянин України». Старшокласники аналізують свої вміння орієнтуватися в життєвих проблемах, свою здатність до прояву ініціативи, активних і самостійних дій у різних сферах життєдіяльності громадянського суспільства.

Учень може сказати про себе:

– Я – громадянин України, свідомий суб'єкт громадянського суспільства.

– Я – людина з активною життєвою позицією.

– Мені не байдужі актуальні проблеми країни та рідного міста.

– Я усвідомлю своє місце та роль у різних сферах суспільного життя.

– Я спроможний пропонувати шляхи поліпшення життя у місцевій громаді, здатний до активної та самостійної діяльності щодо реалізації запропонованих ініціатив, готовий відповідати за результати власних рішень, дій та вчинків.

Результати особистісних досягнень старшокласників на кожній зі «сходинок» фіксуються у «Портфоліо успішності», що складається із розділів:

1. Моя мотивація до особистісного вдосконалення (фіксуються мотиви, що спонукають до активної діяльності та прояву ініціативності на кожній зі «сходинок»).

2. Особистісні якості (визначаються ті якості особистості, над удосконаленням яких варто ще працювати).

3. Я будую особистість (висвітлюється траєкторія участі в спільній взаємодії у рамках кожної зі «сходинок»).

4. Я – громадянин сучасного суспільства (аналізується успіх особистості у становленні як активного, самостійного та відповідального громадянина в різних сферах суспільного життя).

Реалізація розробленої нами цільової виховної програми «Одинадцять сходинок до успіху» в ході дослідно-експериментальної роботи всеукраїнського рівня здійснювалася з урахуванням принципового положення про те, що вихованню ініціативності сприяють лише ті види діяльності, які справді вимагають повної самостійності, тобто попереднього осмислення ініціативи, складання плану дій, свідомого й самостійного добору методів та форм реалізації ініціативи, рефлексії отриманих результатів.

Старшокласники ЗОШ №65

Задля цього у рамках кожного модуля-«сходинки» організувалася колективна діяльність, що базується на кооперативній суб'єкт-суб'єктній взаємодії та сприяє тому, що кожна особистість відчуває себе автором своїх дій, усвідомлює зв'язок між реальним результатом та особистим вкладом у його досягнення, накопиченням досвіду самостійності та відповідальності за результати діяльності. Поряд із цим самоаналіз власної ролі у спільній взаємодії приводить до поступового усвідомлення особистістю того, що досягнення успішного результату залежить від бажання та докладених зусиль.

Література

1. Абульханова-Славская К.А. Мировоззренческий смысл и научное значение категории субъекта / К.А. Абульханова-Славская // Российский менталитет: вопросы психологической теории и практики. – М., 1997. – 331 с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: Підручник / І.Д. Бех. – К.: Либідь, 2008. – 848 с.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с.
4. Колесникова І.А. Педагогическое проектирование: учеб. пособие для высш. учеб. заведений / И.А. Колесникова, М.П. Горчакова-Сибирская; под ред. И.А. Колесниковой. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 288 с.
5. Кузнецова Т.В. Технологии реализации программно-целевого подхода к формированию личности в системе непрерывного социально-культурного образования / Т.В. Кузнецова. – М., 2009. – 103 с.
6. Слободчиков В.И. Образовательная среда: реализация целей образования в пространстве культуры / В.И. Слободчиков. – М.: Новые ценности образования: Культурные модели школ, 1997.
7. Павелків Р.В. Вікова психологія [Текст]: підруч. для студ. вищ. навч. закладів / Роман Володимирович Павелків. – К.: Кондор, 2011. – 468 с. – Бібліогр. в кінці розд. – Бібліогр.: С. 462–468.
8. Поліщук В.М. Вікова і педагогічна психологія [Текст]: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / В.М. Поліщук; Глухів. нац. пед. ун-т ім. О.Довженка. – Вид. 3-тє, випр. – Суми: Університетська книга, 2010. – 352 с. – Бібліогр.: С. 330–343.

9. Психологічна енциклопедія / Авт.-упоряд. О.М. Степанов. – К.: Академвидав, 2006. – 424 с.
10. Психологическая энциклопедия / Под. ред. Б.Д. Карвасарского. – СПб.: Питер Ком, 1998. – 743 с.
11. Словник-довідник термінів з громадянського виховання / За заг. ред. М.І. Бабкіної. – Львів: ЗУКЦ, ПП НВФ БіАРП, 2007.– 200 с.
12. Філософський словарь / Под. ред. И.Т. Фролова. – 6-е изд., перераб. и доп. – М.: Политиздат, 1991. – 560 с.
13. Чернуха Н.М. Формування громадянськості учнівської молоді: інтеграція соціальних впливів суспільства: монографія / Н.М. Чернуха. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 306 с.
14. Шалаев И.К. Программно-целевой подход к повышению эффективности управления образованием: Практико-ориентированная концепция / И.К. Шалаев // БП1У. – Барнаул, 2002.

Анотації

Тетяна НЕМЦЕВА

Реалізація програмно-цільового підходу до виховання громадянської ініціативності старшокласників у позакласній діяльності

У статті висвітлюється сутність програмно-цільового підходу та особливості його реалізації як умови підвищення ефективності виховання громадянської ініціативності старшокласників у позакласній діяльності.

Ключові слова: програмно-цільовий підхід, старшокласник, громадянська ініціативність, позакласна діяльність.

Татьяна НЕМЦЕВА

Реализация программно-целевого подхода к воспитанию гражданской инициативности старшеклассников во внеклассной деятельности

В статье освещается сущность программно-целевого подхода, а также особенности его использования как условия повышения эффективности воспитания гражданской инициативности старшеклассников во внеурочной деятельности.

Ключевые слова: программно-целевой подход, старшеклассник, гражданская инициативность, внеклассная деятельность.

Tetyana NEMTSEVA

The use of the program and target approach to education of a civic initiative of high school students in extracurricular activities

The article deals with the nature of a program and target approach and the peculiarities of its implementation as a condition of the improvement of the civic education of high school students in extracurricular activities.

Keywords: a program and target approach, a high school student, civil initiatives, extracurricular activities.